

אָבֵן יִשְׂרָאֵל וּבֵית יִשְׂרָאֵל

■ סגירת מעגלים

34 שנים עברו מאז התגלה חלום הסולם הנשגב ליעקב אבינו. הגיעה השעה לקיום נדרו ולבנות בית לעבודת ה' בבית אל.

"וַיֵּצֵב יַעֲקֹב מִצְבֵּה בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר דִּבֶּר אֵתוֹ מִצְבֵּת אָבֵן... וַיִּקְרָא יַעֲקֹב אֶת שֵׁם הַמָּקוֹם אֲשֶׁר דִּבֶּר אֵתוֹ שֵׁם אֱלֹהִים בֵּית אֵל".
(בראשית לה, יד-טו)

נסגר מעגל ראשון ונפתח מעגל שני.

נסגר המעגל הראשון שהחל באבן, שעליה הניח יעקב את ראשו בדרכו מארץ ישראל לארם נהריים.

מעגל שני נפתח עם לידת בנימין, אירוע המספר את סיפורם של בני יעקב, עד לברכת יעקב ליוסף.

המעגל הראשון הוא מְשָׁל, והשני – נמשל.

המעגל הראשון הוא משל. אבן חומרית הופכת לבית לעבודת ה'. **המעגל השני** הוא נְמָשָׁל. בני יעקב מתלכדים לייסוד הבסיס לעם ה'.

כדי להבין את התפתחות שני המעגלים האלה כמשל ונמשל, נעבור לברכת יעקב ליוסף לפני מותו.

■ רועה אבן ישראל

בברכתו ליוסף לפני מותו, משלב יעקב אבינו פסוק מפתח.

"וַתָּשֶׁבַע בְּאֵיטָן קִשְׁתּוֹ וַיִּפְזֹז זְרַעֵי יָדָיו מִיַּדֵּי אָבִיר יַעֲקֹב מִשֵּׁם רֹעֵה אָבֵן יִשְׂרָאֵל".

(בראשית מט, כד)

מיהו "אֶבְרָהָם יַעֲקֹב"? ומה היא "אֶבְרָהָם יִשְׂרָאֵל"?

פירוש הפסוק מבוסס על מִשְׁלַל וּנְמִשְׁלַל.

"וַתֵּשֶׁב בְּאֵיתָן קִשְׁתּוֹ וַיִּפְזוּ זְרַעֵי יָדָיו..."

הַמִּשְׁלַל: קשתו של יוסף דרוכה במקום מוצק, וזרועות ידיו פועלות במרץ להשיב מלחמה לתוקפיו.

הַנְּמִשְׁלַל: יוסף מחזיק מעמד גם ברגעים הקשים ביותר והוא מצליח להיחלץ מכל אויביו.

מהיכן שואב יוסף את כוחותיו? מי שומר ומגן עליו בעומק גלותו?

התשובה מונחת בחלקו השני של הפסוק:

"...מִיַּדֵי אֶבְרָהָם יַעֲקֹב."

אֶבְרָהָם מִלְשׁוֹן אֶבְרָהָם וְכֹנֵן. כלומר, א-ל עליון סוכך על יוסף ומגן עליו בכנפיו, כאדם המגן בידיו על ראש בנו. בדיוק כשם שהקב"ה הגן בשעתו על יעקב אביו.

הביטוי "אֶבְרָהָם יַעֲקֹב" מזכיר פסוק בתהילים:

"בְּאַבְרָהָם יִסְּךָ לָךְ וַתַּחַת כְּנַפָּיו תִּחְסֶה צִנָּה וְסִחְרָה אֲמַתּוֹ"

(תהילים צא, ד)

פירוש הפסוק: ה' מגן על הצדיק ופורש עליו את אברתו, את כנפיו. האמת האלוקית משמשת לו למגן הסובב אותו סחור סחור.

יעקב אבינו מסיים את פסוקו:

"...מִיַּדֵי אֶבְרָהָם יַעֲקֹב מִשָּׁם רָעָה אֶבְרָהָם יִשְׂרָאֵל"

את ההבטחה הקדומה להגנה מושלמת, קיבל יעקב אבינו מאת ה' בחלום הסולם:

"וְהָיָה אֲנֹכִי עִמָּךְ וְשָׁמַרְתִּיךָ בְּכָל אֲשֶׁר תֵּלֵךְ, וְהִשְׁבַּתִּיךָ אֶל הָאָדָמָה הַזֹּאת כִּי לֹא

(בראשית כה, טו)

אֶעֱזָבְךָ..."

יעקב אבינו יוצא לחרן בליווי שמירה אלוקית צמודה. ההשגחה הזאת ממשיכה ללוותו, עד שהוא חוזר לבית אל ובונה שם מזבח ובית לאלוקים. שם, מתגלה אליו ה', ומבשר לו שמעתה יהיה שמו ישראל. בשעה הזאת, האבן הזאת הופכת להיות

"אֶבְרָהָם יִשְׂרָאֵל", בהתאם לשמו החדש של יעקב.

כוונתו של יעקב בברכתו ליוסף היא לומר, ששמירתו של יוסף באה מידי ה' – אֲבִיר יַעֲקֹב, שסכך וגונן על יעקב, עד שייסד את אבן ישראל, שהיא בית ישראל.

■ ארץ ושמים

נתרכז במעגל הראשון שהחל באבן, שעליה הניח יעקב את ראשו. פרשת ויצא פותחת בחלומו הנבואי של יעקב המציג את חזיון הסולם המופלא:

”וַיַּחְלֹם וְהִנֵּה סֹלֵם מְצֹב אֲרָצָה וְרֵאשׁוֹ מְגִיעַ הַשָּׁמַיִם...” (בראשית כח, יב)

במקום הזה מתגלה ערכה הנשגב של ארץ ישראל. כאן הוא מקום חיבור ארץ ושמים, כאן מתגלה ה' אל נביאיו, כאן הוא מקום הקודש והמקדש.

יעקב אבינו מבין, כי האבנים החומריות שבארץ ישראל, הם הסולם המוצב על האדמה. מן האבנים האלה ייעשה מזבח וייבנה בית לעבודת ה' ולהשראת השכינה. רק אז, יגיע ראשו של הסולם אל השמים. בארץ ישראל, העולם הרוחני שורה על בסיס העולם הגשמי, מופיע עליו ומקדש אותו. משום כך, יעקב לוקח את האבן אשר הייתה מתחת לראשו והופך אותה למזבח מקודש.

”וַיִּקַּח אֶת הָאֶבֶן אֲשֶׁר שָׁם מִרְאֲשֵׁיתוֹ וַיִּשֶׂם אֹתָהּ מִצְבֵּה וַיִּצַק שָׁמֶן עַל רֵאשָׁה”.

לכאורה, היינו מצפים שגם בעתיד יוקם המזבח על בסיס אבן אחת, אך בתורה נאמר ההיפך:

”וְלֹא תִקִּים לָךְ מִצְבֵּה אֲשֶׁר שָׁנָא ה' אֱ-לֹהֶיךָ” (דברים טז, כב)

התורה אוסרת הקמת מזבח על בסיס אבן אחת, ומתירה רק מזבח המורכב מאבנים רבות.

עלינו להבין את משמעות השינוי החרף הזה ביחס למצבה, המבוססת על אבן אחת.

■ מריבת האבנים

נשוב אל האבן אשר עליה הניח יעקב את ראשו בשכבו לישון, ערב צאתו לחרון.

”וַיִּשְׁכַּם יַעֲקֹב בְּבֶקֶר וַיִּקַּח אֶת הָאֶבֶן אֲשֶׁר שָׁם מִרְאֲשֵׁיתוֹ וַיִּשֶׂם אֹתָהּ מִצְבֵּה”.

(בראשית כח, יח)

מה שנראה כאבן אחת בלבד עומד בסתירה לפסוק אחר:

”וַיִּקַּח מֵאַבְנֵי הַמָּקוֹם וַיִּשֶׂם מְרֹאֲשֵׁתָיו וַיִּשְׁכַּב בַּמָּקוֹם הַהוּא.” (שם, פסוק יא)

על פניו נראה מכאן שהוא לקח כמה אבנים מאבני המקום!

על הסתירה הזאת עומדת הגמרא במסכת חולין ומבארת:

”אמר רבי יצחק: מלמד שנתקבצו כל אותם אבנים למקום אחד, וכל אחת

ואחת אומרת עלי יניח צדיק את ראשו. תנא: וכולם נבלעו באחת!” (חולין צא:)

הפירוש הזה מעורר תמיהה.

האם חז”ל התכוונו באמת לומר, שהאבנים קיבלו תכונות אנוש? האם באמת

דיברו זו עם זו, רבו זו עם זו ולבסוף כולם נבלעו פיזית באבן אחת?

האם לא יותר קל לפרש שיעקב לקח אבן אחת מאבני המקום?

כדי להבין את כוונתם האמיתית של חז”ל, נִדְרָשׁ מִפְתָּח.

■ האב והבנים

במדרש פרקי דרבי אליעזר מוגש לנו המפתח:

”לקח יעקב שתים עשרה אבנים... ושם אותם מראשותיו, להודיעו שעתידיים

לעמוד ממנו שנים עשר שבטים. ונעשו כולם אבן אחת להודיעו שכולם

עתידיים להיות גוי אחד בארץ.” (פרקי דרבי אליעזר, לה)

על פי זה, מריבת האבנים היא מְשָׁל. הנמשל הוא, מריבת בני יעקב זה עם זה על

הזכייה בכתר, על הקביעה מי מהם הוא ממשיך דרכם של אברהם יצחק ויעקב?

על מי תופיע ותשרה השכינה, ומי יזכה בארץ ישראל?

זוהי הסיבה העמוקה לקנאה ולשנאה ששנאו האחים את יוסף עד שהשליכוהו אל

הבור. בנוכחותו ובדבריו, המבשרים את שלטונו ומלכותו, היווה יוסף איום עליהם!

על פי זה, התלכדות האבנים לאבן אחת התרחשה אחרי הירידה למצרים, עת

התאחדו אחי יוסף לישות אחת בהנהגתו של יוסף. כלומר, יוסף שב וליכד את

האחים – שהם האבנים, לאבן אחת.

השתלשלות המאורעות מפרשת וישלח ועד סוף ספר בראשית, מבררת לנו, שהבית

הזה שבנה יעקב אבינו וקרא לו בית אלוקים, הוא לא רק בית אבנים, אלא בית יעקב

ובית ישראל. זו משפחה שכל בניה נושאים את אור ה' השוכן עליהם. שנים עשר שבטי ישראל, מהווים את המשכן הרוחני, שהוא המבנה השלדי של עם ישראל, אשר יקרא בעתיד "עם ה'". האבנים האלו בהנהגת יוסף, הם אבני הבית הגדול שעליו נקרא שם ה'. הקשר בין אבני בניין לבין בָּנִים, מפורסם בדברי חז"ל הבאים: "וְכָל בְּנֵיךָ לְמוֹדֵי ה'..." (ישעיה נד, יג) – אל תקרי בָּנֵיךָ אלא בּוֹנֵיךָ (ברכות סד).

בני ישראל, הם הנמשל לסולם המוצב ארצה וראשו מגיע השמימה. למעשה, יעקב רואה בחלומו את בניו, בני ישראל העומדים לרגלי הר סיני ומתרוממים לדרגת נביאים, הרואים את ה' עין בעין. בנוסף, יעקב רואה בחלומו את בית המקדש בירושלים, כשהכוהנים עולים למזבח ויורדים ממנו כמלאכי האלוקים. את זה אנו למדים ממדרש רבה.

"תני בר קפרא... והנה סולם - זה כבש. מוצב ארצה - זה מזבח. וראשו מגיע השמימה - אלו הקרבנות... רבנן פתין לה בסיני. והנה סולם - זה סיני. מוצב ארצה - ותיצבו בתחתית ההר. וראשו מגיע השמימה - וההר בוער באש עד לב השמים".

(בראשית רבה סח, יב)

כעת נשוב אל ברכת יעקב ליוסף שָׁבָה פתחנו את המאמר.

"וַתָּשָׁב בְּאֵיתָן קִשְׁתּוֹ וַיִּפְזוּ זְרַעֵי יָדָיו, מִיַּדֵּי אָבִיר יַעֲקֹב, מִשָּׁם רָעָה אָבִן יִשְׂרָאֵל"

(בראשית מט, כד).

משם, מליל החלום, הופיע ה' המשגיח והמנהיג את בית ישראל. ושוב, אָבִן שהיא בֶּן, בדיוק כפי שפירש רש"י את המילים "אָבִן יִשְׂרָאֵל" על פי תרגום אונקלוס. אבן – נוטריקון – אב ובניו, זרע ישראל.

■ מזבח אבנים

הרעיון המקשר בין אבני המזבח לבני יעקב, מתברר בהופעתו הנבואית הפלאית של אליהו הנביא בהר הכרמל:

"וַיִּקַּח אֱלֹהֵיו שְׁתֵּים עָשָׂרָה אָבְנִים כְּמִסְפַּר שְׁבַטֵי בְנֵי יַעֲקֹב אֲשֶׁר הָיָה דָּבָר ה' אֵלָיו לֵאמֹר יִשְׂרָאֵל יְהִיָּה שְׁמֶךָ".

(מלכים א, יח, לא)

האבנים שהרכיבו את המזבח הם שבטי ישראל ולכן חשוב שיהיו שתיים עשרה אבנים.

כך בדיוק אירע בעת שיהושע ובני ישראל חצו את נהר הירדן בכניסתם לארץ ישראל.

”ויעשו כן בני ישראל...וישאו שתי עשרה אבנים מתוך הירדן...למספר שבטי בני ישראל ויעברום עמם אל המלון...”
(יהושע ד, ח)

מן האבנים האלה בנו את המזבח ועליהם כתבו את ספר משנה תורה (ספר דברים) בהר עיבל, ועליו הקריבו קרבנות.

המצבה הראשונה בת אבן אחת, דמתה ליעקב אבינו, שהיה איש אחד. מיעקב והלאה אין איש אחד אלא שנים עשר שבטים הנושאים עליהם את כל בית ישראל. נקודת המפנה היא בהופעת ה' על יעקב בבית אל, ובשינוי שמו בפועל לשם ישראל.

נתרכז שוב במזבח שבנה אליהו הנביא:

”ויקח אליהו שתיים עשרה אבנים כמספר שבטי בני יעקב אשר היה דבר ה' אליו לאמר ישראל יהיה שמך”
(מלכים-א יח, לא)

מונח כאן דגש על השינוי בין השם יעקב – המסמל איש אחד, ובין השם ישראל – המסמל שנים עשר שבטים, שיתאחדו לעם אחד.

נשוב אל פרשת וישלח, אל נקודת המפנה:

”ויאמר לו אלהים שמך יעקב, לא יקרא שמך עוד יעקב כי אם ישראל יהיה שמך ויקרא את שמו ישראל”
(בראשית לה, י)

עיתוי הגילוי הזה מעורר שאלה.

באותה שעה היו בעולם רק 11 שבטים, ורחל הייתה מעוברת בבנימין.

זה אמנם מצב ביניים, שעדיין מאפשר ליעקב לבנות את מצבת האבן האחת ולהפוך אותה למזבח.

”ויצב יעקב מצבה במקום אשר דבר אתו, מצבת אבן. ויסף עליה נסך ויצק עליה שמן”
(שם, פסוק יד)

את האבן הזאת הקדיש יעקב לייסוד בית אלוקים כפי שהוא עצמו נדר. כך נזכר בפסוק שאחריו:

"וַיִּקְרָא יַעֲקֹב אֶת שֵׁם הַמָּקוֹם אֲשֶׁר דִּבֶּר אֵתוֹ שֵׁם אֱלֹהִים - בֵּית אֵל."

(שם, פסוק טו)

זמן מועט לאחר מכן, רחל מתקשה בלידת בנה בנימין, המשלים את המספר "שתיים עשרה". בנימין נולד, אך אמו – רחל, לא הצליחה לשרוד בחיים אחר הלידה. מדוע לא המתינה ההתגלות האלוהית ליעקב עד לאחר לידת השבט השנים עשר – הוא שבט בנימין?

הקדמת ההתגלות ושינוי השם לישראל הייתה משני טעמים.

הטעם הראשון הוא, שאי אפשר להתגלות ליעקב ולברך אותו אחר מותה של רחל, כי אין נבואה שורה אלא מתוך שמחה. הצער העמוק שאפף את יעקב עם מותה של רחל גם מסביר, מדוע מכאן ואילך לא מוזכרת שום התגלות נבואית של ה' אליו, עד היום בו הגיעה אליו השמועה שבנו יוסף חי. רק אז חזרה רוח החיים אל נפשו. הטעם השני הוא, שההתגלות המוקדמת הזאת, אפשרה ליעקב לקיים את נדרו ולהקים מצבה של אבן אחת למזבח, בפעם האחרונה שהיא הייתה מותרת בעולם.

■ אבן אחרת

כאשר מגיע יעקב אל ארם נהריים הוא נפגש שוב עם אבן, אבל אבן מסוג שונה.

(בראשית כט, ב)

"וַיִּרְא וְהִנֵּה בָּאָר בְּשָׂדֵה...וְהָאֶבֶן גְּדֹלָה עַל פִּי הַבָּאָר."

זו אבן מאבניה של חרן. האבן הזאת היא הפוכה מן האבן שעליה הניח את ראשו. האבן הזאת בחרן סותמת את פי הבאר ולא מאפשרת נגישות אל המים ואל החיים התלויים בהם. האבן הזאת היא חומרית, כבדה ואטומה ויש להסיר אותה.

"וַיִּגֶשׁ יַעֲקֹב וַיִּגַּל אֶת הָאֶבֶן מֵעַל פִּי הַבָּאָר וַיִּשָּׂק אֶת צֵאֵן לְבָן אַחֵי אִמּוֹ."

(בראשית כט, י)

יעקב מגולל ומסיר את האבן החומרית, החוסמת את הגישה אל המים החיים. לעומתה, אבן מאבניה של ארץ ישראל שעליה הניח את ראשו, הופכת ליסוד שעליו ייבנה בית אלוקים. בארץ ישראל, האבן היא אמנם יסוד חומרי אבל היא מהווה בסיס להשראת שכינה. עוד על קדושת אבני ארץ ישראל, אנו למדים מן הגמרא.

רבי אבא (מגדולי חכמי ארץ ישראל התלמודיים), כשהיה מגיע בספינה לארץ ישראל – לנמל עכו, היה מתכופף ומנשק את אבני השפה של עכו. רבי חייא בר גמדא, כשהיה מגיע מחוץ לארץ אל ארץ ישראל, היה מגלגל את עצמו בעפר ארץ ישראל, לקיים את דברי הכתוב:

”כִּי רָצוּ עֲבָדֶיךָ אֶת אֲבֹנֶיהָ וְאֶת עֲפָרָהּ יִחַנְנוּ” (תהילים קב, טו) (מסכת כתובות דף קיב)

יעקב אבינו חש בהבדל העצום בין אבני ארץ ישראל לבין אבני חרן, ומשום כך הוא בוחר במודל הזה כדי לסמן את הגבול בינו לבין לבן הארמי, כפי שמוזכר בסוף הפרשה:

”וְעַתָּה לָכֵה נִכְרְתָה בְרִית אֲנִי וְאַתָּה וְהָיָה לְעֵד בֵּינִי וּבֵינֶךָ” (בראשית לא, מד)

לבן נפרד מיעקב באמצעות ברית.

מה עושה יעקב?

”וַיִּקַּח יַעֲקֹב אֶבֶן וַיְרִימֶה מִצִּבָּה” (בראשית לא, מד)

זו האבן המסמלת את האבן הקדומה שעליה הניח את ראשו ושהפכה למצבה ומזבח לעבודת ה'.

מנגד, הוא מייעץ לאחיו של לבן (אלו שבאו אתו לתקוף את יעקב) ללקט אבנים בהר הגלעד, אבני חוץ לארץ.

”וַיֵּאמֶר יַעֲקֹב לְאָחָיו (של לבן) לְקַטְוּ אֲבָנִים, וַיִּקְחוּ אֲבָנִים וַיַּעֲשׂוּ גֵל וַיֵּאכְלוּ שָׂם עַל הַגֵּל” (בראשית לא, מד)

אבן המצבה מכאן וגל האבנים מכאן, זהו הגבול בין ארץ ישראל לבין ארם נהריים. זהו הגבול בין הקודש ובין החול, בין האבן הפותחת שערי שמים ובין האבן הסותמת את פי באר המים החיים.

■ **שְׁלֹשָׁה עֲדָרֵי צֶאֱן**

נשוב אל האבן שעל פי הבאר. יעקב מוצא **שלושה** עדרי צאן רובצים על פי הבאר. לשם מה מדגישה התורה את מספר עדרי הצאן הרובצים על הבאר בטרם גילויה? התשובה היא: כשם שהחלום הוא משל שיש לפענחו, כך במציאות החיים, ההווה הוא משל, והעתיד – נמשל. המספר 'שלוש' יהיה דומיננטי מאוד בעתיד.

רחל היא מְעֵינַן חתום וסתום, שלא ייפתח עד שיקדימו לה שלוש תחנונות. לאה יולדת ראשונה ואחריה בלהה ואחריה זילפה. רק אז "וַיִּזְכֹּר אֱלֹהִים אֶת רַחֵל..."

(בראשית ל, כב)

גם יוסף, בנה של רחל, יצטרך לעבור **שלושה** שריגים בחלומות שר המשקים והאופים בטרם ייגאל.

בחלומו רואה שר המשקים את המחזה הבא.

"בַּחֲלוֹמֵי וְהִנֵּה גֶפֶן לְפָנַי. וּבְגֶפֶן שְׁלֹשָׁה שְׂרִיגִים וְהוּא כְּפָרַחַת עֲלֵתָהּ נִצָּה הַבְּשִׂילִי אֲשֶׁכְּלֵתֶיהָ עֲנָבִים".

(בראשית מ, י)

שלושת ענפי הגפן הפורחים ומבשילים בענבים, הם הם שלושת הימים הדרושים כדי ששר המשקים ישוב על כנו. מכאן החלה בסופו של דבר, גאולתו של יוסף, ואליהם רומז יעקב בברכתו ליוסף:

"1 - בֶּן פְּרֵת יוֹסֵף, 2 - בֶּן פְּרֵת עֲלֵי עֵינַי, 3 - בְּנוֹת צַעֲדָה עֲלֵי שׁוֹר".

(בראשית מט, כב)

פירוש הפסוק על פי פשוטו של מקרא הוא כך:

1. ענף גפן פורה - אתה יוסף. 2. ענף גפן פורה הניצב על עין המים. 3. ענפי גפן פורייה המתפשטים בצעידה על החומה (בן - בנות - פירושם "ענפי גפן").
שלושה עדרי צאן רובצים על הבאר, שלושה שריגים, שלושה ענפים, הכול ממתנינים לגואל שיסיר את אבן העמים, יגלה את אבן הלבבות ויהפוך את אבן ישראל לבית ישראל.

"מִשָּׁם רָעָה אֶבֶן יִשְׂרָאֵל..."

